

גן לאומי בית גוברין עיר בני החורין

העיר הרומית והמבצר הצלבני

בן אדם למקום

www.parks.org.il | *3639 |

מדריך למדריכים

גן לאומי "בית גוברין-מערות מרשה" הוכרז ביוני 2014 כאתר מורשת עולמית בוועידה למורשת עולמית שהתקיימה בקטאר והוא מצטרף לכעשרת אתרי המורשת העולמית שהוכרזו בישראל בשנים האחרונות.

מועמדות האתר הוגשה בידי רשות הטבע והגנים באמצעות הוועד הישראלי לאונסקו של משרד החינוך, באמצעות משרד החוץ. ובעזרת גופים נוספים: המועצות האזוריות יואב ולכיש, החברה הממשלתית לתיירות, המוסדות הארכיאולוגיים אוניברסיטת בר אילן, סמינרים ארכיאולוגיים, רשות העתיקות והמרכז לחקר מערות.

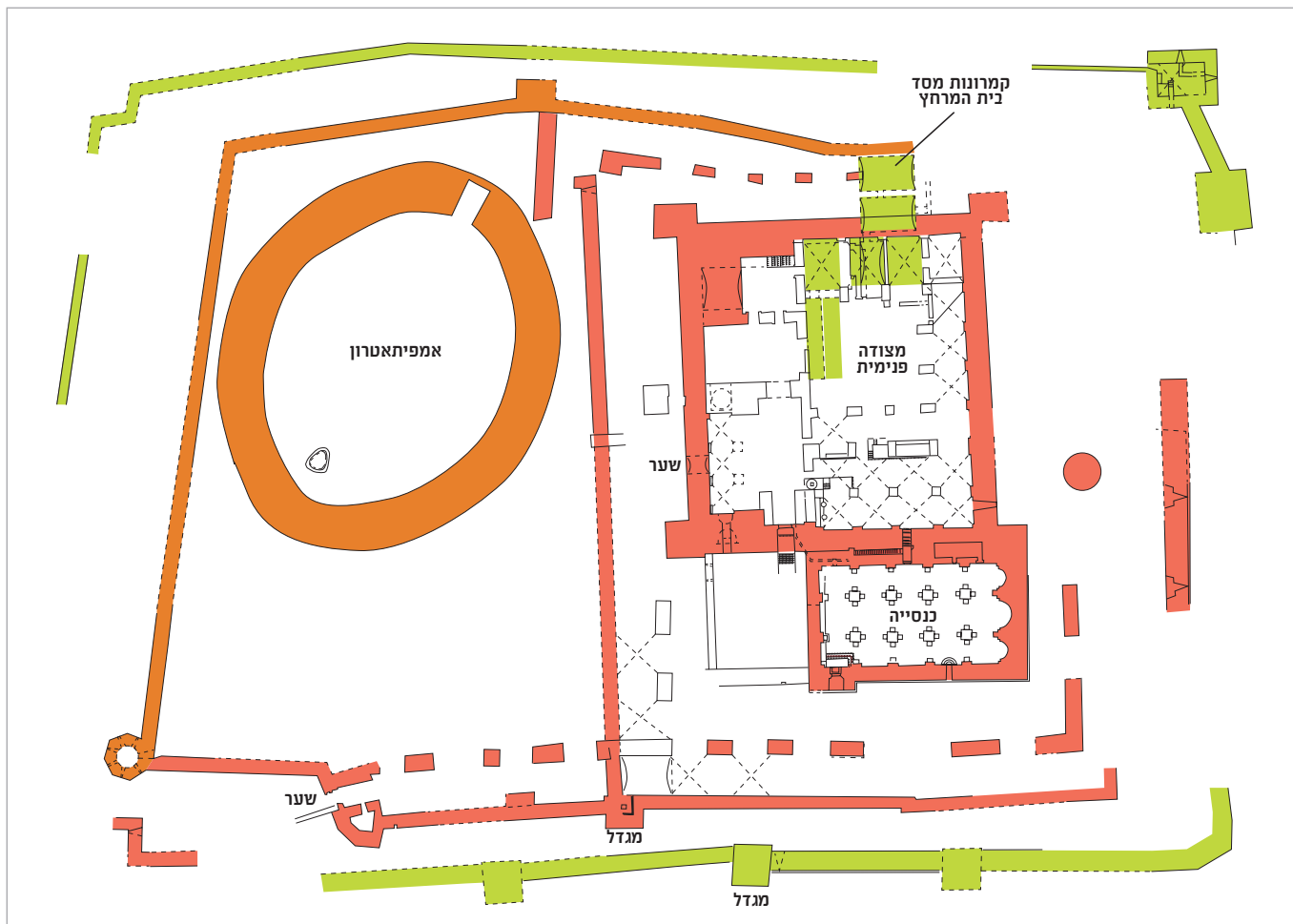
משמעות ההכרזה היא הכללתו של גן לאומי "בית גוברין-מערות מרשה" ברשימה העולמית היוקרתית של כאלף האתרים הנבחרים והחשובים ביותר בעולם. הכרזה זו ממצבת את ישראל כגשר בין תרבויות עתיקות וכמוקד חשוב לשימור המורשת העולמית, תוך חיבור ייחודי של העבר להווה. משמעות ההכרזה היא הגדלה ניכרת של מספר המבקרים באתר, פרסומו במדיה העולמית, טיפוחו ושמירה עליו מפגעי האדם והטבע.

המערות מייצגות את "ארץ אלף המערות" בשפלת יהודה הפזורות על שטח של כ-100 קמ"ר, ואשר כולן מעשה ידי אדם. ההכרזה היא על השטח של הגן הלאומי מרשה ובית גוברין שגודלו כ-5 קמ"ר, והן מאפיינות את הסוגים השונים והרבים של כל המערות בשפלה. מספר המערות בשטח שהוכרז הוא קרוב ל-500 וחלקן הגדול הן מערכות בעלות עשרות חדרים. הסוגים השונים של המערות הם: מחצבות אבן, בורות מים, בארות, בתי בד, קבורה, פולחן, קולומבריום (שובך יונים), אורות סוסים, פולחן, אחסון, מרחץ, נקבות מים, מערכות מסתור ועוד. ראוי לציין כי בשונה ממקומות אחרים בעולם, המערות לא שימשו למגורים בשל סיבות בריאותיות.

המערות הראשונות באזור נחצבו מתחת לתל מרשה במאה ה-9 לפסה"נ. תקופת השיא של השימוש במערות הייתה במאות 2-3 לפסה"נ. המפורסמות שבמערות - מערות הפעמון הגדולות - נחצבו במאות 6-8 לסה"נ. השימוש האחרון בכמה מהמערות היה במאה ה-10, וכך למעשה זמן השימוש במערות משתרע על כ-2000 שנים.

זהו האתר השמיני המוכרז בישראל המצטרף לרשימת האתרים שהוכרזו עד כה והם: גן לאומי מצדה, עכו, העיר הלבנה של תל אביב, דרך הבשמים, התלים המקראיים (חצור, מגידו ובאר שבע), הגנים הבהאים ומערות האדם הקדמון בנחל מערות בכרמל.

מפת המתחם - תקופות בינוי וביצורים

ביצור צלבני שלב ב'

ביצור צלבני שלב א'

ביצור רומי

תוכן העניינים

6.....	חידושים באתר מאי 2019
8.....	תמצית המסלול
9	הכניסה לאתר – רקע היסטורי
13	החומות הרומיות
14	ראש יציע האמפיתאטרון
16	מסדרון השירות
17	המקדש הקטן
19	הזירה (ארנה)
21	מגדל וחומה צלבניים
22	הכנסייה הצלבנית
24	המצודה
26	הקמרונות

החפירות באתר

החפירות בעיר הרומית ובמבצר הצלבני בבית גוברין החלו בראשית שנות ה-80' בשיתוף פעולה של רשות הטבע והגנים והחברה הממשלתית לתיירות. רשות העתיקות ניהלה את החפירות בניהולו של פרופ' עמוס קלונר. בשנת 1995 הצטרף מיכאל כהן מרשות העתיקות לניהול החפירה.

תודות

לארכיאולוג מיכאל כהן על עזרתו הרבה בהכנת המדריך למדריכים, ליעקב שקולניק על הכתיבה ולהגר ארט על העיצוב.

מדריכות ומדריכים יקרים,

גן לאומי בית גוברין מתחלק לשני מתחמים, שביניהם חוצץ כביש 35. המתחם הדרומי, המרוכז מסביב לאתר המקראי תל מרשה, הוא אתר טיולים מפורסם. המערות הרבות שנחצבו סביבו - מערות הפעמון, בורות מים ומתקנים חקלאיים, מערות הקבורה הצידוניות, מערת הקולומבריום - כל אלה מושכים אליהן מטיילים רבים מהארץ ומחו"ל. המתחם שמצפון לכביש 35, הלא הוא "העיר הצפונית", ידוע פחות. זהו אתר שונה לחלוטין באופיו מהאתר הדרומי וגם הוא מרתק מאין כמוהו, הן מבחינת עושר המונומנטים המרוכז בו בשטח קטן, והן מבחינה היסטורית. בעיר הצפונית נמצאים מבני הציבור של אלוותרופוליס, מהערים המרכזיות של הפרובינקיה פרימה פלשתינה. תמצאו כאן את המבנה היחיד בישראל ובלבנט כולו שנבנה כאמפיתאטרון רומאי ונחשף בשלמותו. הרומאים הותירו כאן אחריהם שרידים מרשימים של ביצורים ושל בית מרחץ אימפריאלי, שנבנו באיכות גבוהה. ימי הביניים הותירו גם הם חותם מרתק באתר. הביקור במבצר הצלבני, על הכנסייה המפוארת והאלמנטים הארכיטקטוניים הנדירים שנחשפו בו, הוא חוויה בפני עצמה. גן לאומי בית גוברין עוד לא אמר "את המילה האחרונה". חפירות עתידיות יחשפו מן הסתם עוד ממצאים רבים, אך כבר עכשיו עומד לרשותכם אתר שאין שני לו בישראל. חוברת זו נועדה להעניק לכם, המדריכים, כלים שיסייעו לכם להפוך את הביקור באתר לסיור עשיר ומרתק.

אנו עומדים לרשותכם, נשמח לשמוע מכם רעיונות והצעות לשיפור הביקור במקום.

צוות גן לאומי בית גוברין
gl.govrin@npa.org.il

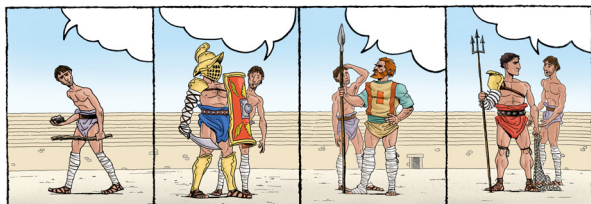
למדריכים שלום,

חלקו הצפוני של הגן הלאומי בית גוברין עבר "מתיחת פנים" במסגרתה 'מתחם העיר הצפונית' הפך ל'עיר בני החורין' (זהו תרגום שמה של העיר בתקופה הרומית - אליאותרופוליס), השילוט באתר הוחלף וכן הוצבו פריטים מסוגים שונים ברחבי האתר כגון: דמויות, ספרי פריטים, משחקים ועוד.

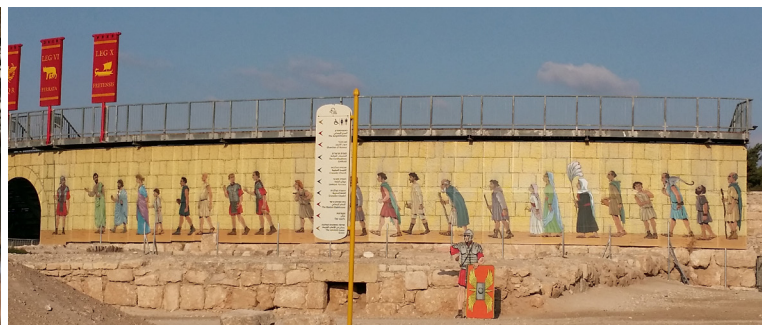
החידוש אינו בממצא הארכיאולוגי, כי אם באופן הצגתו והנגשתו לקהל. בעזרת השילוט ואמצעי ההמחשה, המבקרים יוכלו לקבל תמונה ברורה יותר של קורות העיר בתקופות ההיסטוריות השונות והביקור יהפוך לחווייתי יותר. גם אתם המדריכים תוכלו להיעזר באמצעי ההמחשה במהלך ההדרכה.

נוסף על ההמחשות, תוכלו להתרשם ממיצג שמע ייחודי באמפיתאטרון: כרוז יזמין את קהל המבקרים להתיישב במושבי האמפיתאטרון ולהאזין למופע שמע התולי. הקהל יוכל לשמוע סיפור דמיוני על גנב שנקלע לקרב גלדיאטורים ויצא ממנו כשידו על העליונה. בהמשך, יתורגם המופע גם לשפה האנגלית.

להתרשמות מהאתר המתחדש לחצו על הלינק לסרטון קצר: https://youtu.be/gjghtaF4_SY

איורים: נועם נדב
צילומים: מנו גרינשפן

בית המרחץ/ המצודה

באזור זה פזורים ממצאים מתקופות שונות וקיים קושי לזהות לאיזו תקופה שייך כל ממצא. שימו לב לצבעי העמודים של השילוט, כל צבע מייצג תקופה (ראו הסבר מטה). בעזרת הצבעים תוכלו לגלות שהלטרניה היא מהתקופה הרומית ולעומתה המזרקה היא מהתקופה הצלבנית. בנוסף הצבנו גם כאן ספר פריטים השופך אור על חלק מהממצאים. אל הקמרונות ששימשו מסד לבית המרחץ הרומי ניתן לרדת גם כיום ובעתיד תוכלו לצפות בתוכם במיצג שיספר את סיפורה של עיר בני החורין.

חורשת המשחקים

החורשה היא מקום מצוין לארוחת פיקניק ולזמן משחק. בחורשה מוצבים משחקים בעזרתם ניתן לסכם את הביקור באתר: קלאס העוסק בתקופות, עמוד המציג את הדמויות השונות, פאזל בעזרתו ניתן להתבונן שוב במבנים העיקריים באתר ועוד.

הכנסייה שהפכה למסגד

בנקודה זו תוכלו למצוא ספר פריטים העוסק בפריטים ארכיטקטוניים, איורים של סימני סתתים וכן מצפן תפילה. ניתן לסובב את המצפן לכיוון ירושלים, לכיוון מזרח (האפסיס של הכנסייה) או לכיוון מכה (המח'רב במסגד) ולהציג למבקרים את כיוון התפילה בכל אחת משלושת הדתות המונותאיסטיות. מומלץ לעלות אל תצפית הכנסייה ולהתבונן מלמעלה בשרידי בית המרחץ והמצודה הצלבנית.

פינת החומה

באזור זה ניתן לראות ממצאים רבים מסוגים ותקופות שונות. מטרתנו הייתה להציג בפני המבקר את נפלאות השימוש המשני ואת העדויות שניתן לאסוף על ידי התבוננות בפריטים קטנים המלמדים על חילופי תקופות. בנקדה זו שילוט מאויר וספר פריטים.

מבואת הכנסייה

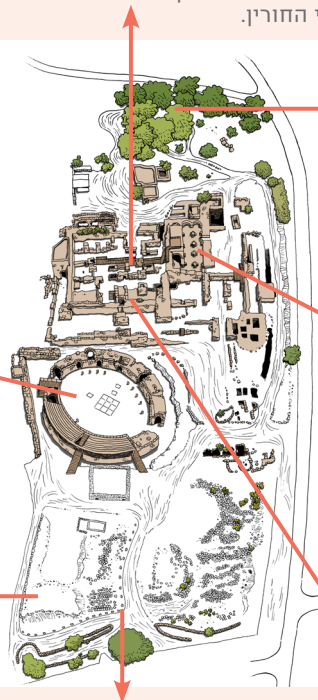
במבואה פינת ישיבה בה מומלץ לספק למבקרים רקע על האתר. לרשות המדריכים הוצב עמוד המציין את התקופות השונות בהן האתר היה מיושב. שלוש תקופות הובלטו והן מיוצגות בעזרת צבע ודמות: התקופה הרומית – מיוצגת בצבע אדום ונציגה הוא הקיסר קומודוס, התקופה הצלבנית – מיוצגת בצבע כחול ונציגה הם המלכה מליסנדה והמלך פולק מאנז'ו, והתקופה הממלוכית מיוצגת בצבע ירוק ונציגה הוא הסולטן בייברס. בהמשך הסיור, העמודים של שלטי ההסבר יופיעו בצבע המייצג את התקופה בה הם עוסקים, ואילו שלטים כלליים יופיעו בגוון צהוב. אנו מזמינים אתכם ללמוד על הדמויות ולהשתמש בסיפורן ההיסטורי לצד דמותן באתר על מנת לסייע למבקר להכיר את רוח התקופות השונות.

האמפיטאטרון

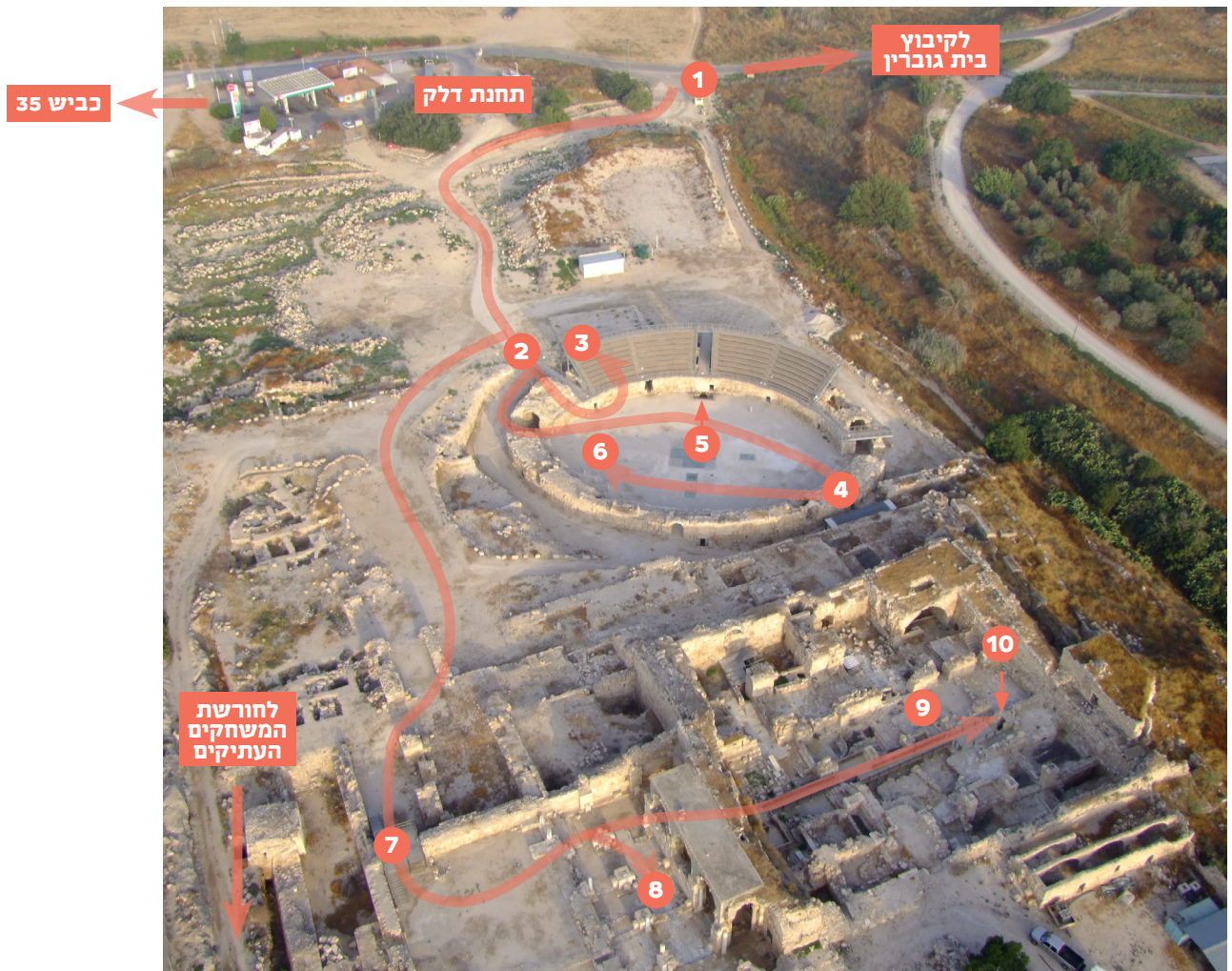
ברחבי האמפיטאטרון ניתן למצוא דמויות שונות: הקיסר קומודוס ופמלייתו יושבים ביציע המכובדים, דמויות גלדיאטורים נאבקים בארנה, חיילים רומים מכוונינים את הקהל וגלדיאטור נושא תפילה במקום בו נמצאו ממצאים המעידים על מזבח. האיורים, פרי עבודתו של המאייר נעם נדב, נאמנים במידה רבה לפריטים בהם השתמשו הגלדיאטורים וניתן ללמוד על הביגוד וכלי הנשק של התקופה. בנוסף תוכלו למצוא 'ספרי פריטים' – מתקנים בהם מוצגים איורים של ממצאים סמוכים והסבר קצר לצדם.

גבעת החופרים

בכניסה אל האתר מצויה גבעה מלאכותית הבנויה מעודפי החפירה הארכיאולוגית, כלומר, מאדמה שנחפרה במהלך החפירות הארכיאולוגיות של האמפיטאטרון. על מורדות הגבעה הוצבו דמויות של ארכיאולוגים הממחישים את עבודת החפירה. נקודה זו יכולה להתאים להסבר על ארכיאולוגיה באופן כללי ועל סיפור החפירה של אתר זה.

מפת התחנות

תמצית המסלול

הערות	נושאים לשיחה	על מה להצביע	התחנה	
בקיש מומלץ להתקבץ בצל התאנה, ליד הכניסה	• רקע לסיור		הכניסה לאתר	1
	• הרובע הציבורי של התקופה הרומית • חומת העיר הרומית • חידת הבליטות בקיר האמפיתאטרון	החומה הרודזכנדמאית/ קיר האמפיתאטרון	לפני גשרון האמפיתאטרון	2
קבוצה שמתקשה בהליכה יכולה לצפות משורת המושבים הנמוכה	• מהות האמפיתאטרון ומבנהו	תצפית על האמפיתאטרון	ראש היציע באמפיתאטרון	3
סיור מעגלי	• שינויים במבנה	קמרונות	מסדרון השירות	4
	• חיי לודרים • ריש לקיש • הקיסר קומודוס	פתח המנהרה והתא התת-קרקעי	המקדש הקטן	5
	• חיי הזירה	גלריות ושרידי פרסקו	הזירה (ארנה)	6
	• ביצורים צלבניים	מגדל וחומה צלבניים	ליד הביצורים ההוספיטלריים	7
	• כנסיות צלבניות		הכנסייה	8
	• המבצר הפנימי • בית המרחץ • קשתות כפולות	חדר האוכל מדרגות לקומה שנייה שולחנות אבן שרידים מבית המרחץ	המצודה (המבצר הפנימי)	9
	• תפקיד הקמרונות		הקמרונות התת-קרקעיים	10

תחנה 1

הכניסה לאתר

זה המקום להעניק למטיילים רקע כללי על האתר. ניתן לבצע את הסקירה גם באוטובוס, בדרך לבית גוברין.

רקע

התקופות הקדומות (תל מרשה)

במתחם הדרומי של הגן הלאומי שוכנת העיר מרשה, מערי יהודה בימי בית ראשון. כשאר ערי יהודה, גם מרשה נפגעה בעת מסעו הצבאי של סנחריב מלך אשור, שבא בעקבות מרד חזקיהו (701 לפסה"נ). מאוחר יותר, במאה ה-6 לפסה"נ, מרד צדקיהו מלך יהודה בשלטון הבבלי. נבוכדנצר, מלך בבל, כבש את הארץ מחדש, הרס את בית המקדש בירושלים והגלה רבים מתושבי הארץ. מרשה וערי השפלה התרוקנו מתושביהם ובמקומם התיישבו אדומים שעלו מהנגב. האזור נודע מאז, בתקופה הפרסית ובתקופה ההלניסטית (מאות 6 עד 1 לפסה"נ), בשם "אדומיאה".

למרשה, שהייתה העיר המרכזית באדומיאה, הגיעו אחרי כיבושי אלכסנדר מוקדון (332 לפסה"נ) גם פיניקים מאזור צור ולבנון. בשנת 112 לפסה"נ כבש המלך החשמונאי יוחנן הורקנוס את מרשה במסגרת נסיונותיו לגייר את האוכלוסייה האדומית והחריב את העיר. הפרתים החריבו את העיר כליל בשנת 40 לפסה"נ ובמקום התקיים יישוב דל עד המאה ה-2 לסה"נ. באותה תקופה החל לעלות שמו של בית גברי, כך נקרא אז הכפר שנבנה במישור שממערב למראשה, על גדות נחל גוברין, ונהפך לעיר המרכזית בדרום הארץ. זהו המתחם הצפוני של הגן הלאומי בית גוברין, שבו עוסקת חוברת זו. במתחם זה נמצאים שרידים מרשימים השייכים לשתי תקופות שיא בתולדות בית גוברין - התקופה הרומית והתקופה הצלבנית. סיורנו יתמקד בממצאים משתי תקופות אלה.

בית גוברין בתקופה הרומית

במהלך המרד הגדול ברומא, כך על פי המקורות ההיסטוריים, שיגר אספסיאנוס צבא לשפלה והשמיד שני כפרים - בית טובה ובית גברי. הוא השאיר במקום חיל מצב, אך על כך ידוע לנו רק מעט מאוד. אחרי מרד בר כוכבא (132-135 לסה"נ) הפכה בית גוברין לעיר המרכזית במחוז אדומיאה.

בשנת 200/199 לסה"נ, העניק הקיסר ספטימיוס סוורוס לכמה מקהילות הפרובינקיה סוריה-פלשתינה מעמד של עיר פוליס. בית גוברין נמנתה עם יישובים אלה. העיר החלה להטביע מטבעות משלה כבר בשנת 200 ולציין עליהן את שמה

הרשמי - לוקיה ספטימיה סוורה אלוותרופוליס, ובקיצור - אלוותרופוליס (עיר בני החורין). זו הייתה התקופה שבה החלו לבנות במקום מבנים ציבוריים מפוארים כגון האמפיתאטרון ובית המרחץ, ששרידיהם נחשפו בגן הלאומי. מבית גוברין יצאו חמש דרכים אימפריאליות שהוליכו אל לוד, אשקלון, עזה, חברון וירושלים. העיר חלשה על המרחב שבין יבנה במערב ועין גדי במזרח, ובין לטרון בצפון ובאר שבע בדרום. זה היה המרחב הגדול ביותר מכל תחום של עיר אחרת בפרובינקיה. בתחום הממשל של אלוותרופוליס הונהג מניין ערים, שנמשך לפחות עד המאה השמינית לסה"נ. מצבות שנמצאו בבאר שבע מעידות על כך.

העיר שגשגה. שתי אמות הובילו מים לעיר, אחת מנביעות סמוכות באזור תל גודד ושנייה, ארוכה יותר, ממעיינות הר חברון. אמיאנוס מארקלינוס, ההיסטוריון הרומאי בן המאה ה-4, מזכיר את אלוותרופוליס כאחת הערים המצוינות בארץ ישראל: "פלשתינה משתרעת על שטחים גדולים ומשופעת באדמות מעובדות ומטופחות. גם ערים מצוינות בה אשר אין אחת נופלת מחברתה במאומה... אלה הן קיסריה, אלוותרופוליס, ניאפוליס (שכם) וכן אשקלון ועזה שהוקמו בדור הקודם".

התקופה הביזנטית

בתקופה הביזנטית הייתה בית גוברין מרכז נוצרי חשוב, מקום מושבו של בישוף ואחת מחמש הערים הגדולות בארץ ישראל. בעקבות הכיבוש הערבי (מאה 7) נקרא המקום בית ג'וברין, שם ששומר על צליל השם העברי הקדום של העיר. העיר ירדה מגדולתה, אך המשיכה להיות מרכז מקומי חשוב.

בית גוברין בתקופה הצלבנית

בשנת 1099 כבשו הצלבנים את ארץ ישראל וכונו את ממלכת ירושלים. הממלכה מצאה את עצמה נתונה למתקפות מוסלמיות בלתי פוסקות. אשקלון, שנותרה בידי המוסלמים עד שנת 1153, הדאיגה את הצלבנים במיוחד. בשנת 1131 עלה לשלטון פולק מאנז'ו. בתקופת שלטונו ביקשה הממלכה להתבסס בשטחים שברשותה במקום לצאת להרפתקאות של כיבושים נוספים. לפיכך, בשנת 1134 החליט פולק לבצר את הגבול הדרומי של הממלכה ובנה מבצר בבית גוברין. חופרי האתר זיהו מצודה צלבנית ריבועית בעלת מספר רצועות הגנה היקפיות (קונצנטרית) הדגם הקדום בארץ ישראל ובלבנט כולו. בהמשך לבניית המבצר בבית גוברין ומדיניות הביצור, נבנו מסביב לאשקלון מבצרים נוספים ביבנה (איבלין, 1141) ובתל צפית (בלאנש גארד, 1142).

בשנת 1136 נמסר המבצר לאבירי מסדר יוחנן הקדוש (ההוספיטאלרים). אלה הרחיבו את המבצר, חיזקו אותו מאוד ובחסותם התפתח מסביבו יישוב אזורי. נראה כי המבצר שבנו בבית גוברין היה חזק במיוחד ודבר זה בא לידי ביטוי בתיאורו של ויליאם מצור, הארכיבישוף של עיר החוף הלבנונית, שתיאר ב-23 כרכים את ההיסטוריה של הממלכה הצלבנית עד שנת 1184: "הם בחרו מקום מתאים ביהודה, בנחלה שנפלה בגורל המקורי לשבט שמעון, ושם התכוננו לבנות מחדש עיר עתיקה חרבה הקרויה באר שבע... הם בנו במרחק 12 מילין מאשקלון מבצר מוקף חומה בלתי חדירה, סוללה וחפיר מבוצרים במגדלים".

מקום המבצר הצלבני

הצלבנים גילו התלהבות בזיהוי מקומות שהיו בנחלתם עם ערים ומקומות שנזכרו במקרא. יש להניח שקריאת המקום "באר שבע" לא נבעה מבורות, אלא מהרצון להעניק למקומות שבהם התיישבו ממד של קדושה. יחד עם זאת, המקום נזכר במקורות הצלבניים גם בשם ג'בלין.

בניית המבצר בבית גוברין נראית במבט ראשון מוזרה. המבצר נבנה בשטח נחות, נמוך מהגבעות שמסביבו. נחל גוברין, העובר מצפון, היה המכשול הטבעי היחיד מסביב למבצר. מצד שני, היו למקום יתרונות גדולים. ניתן היה לנצל את החומות, הקירות ואבני הבניין של האתר הרומי (הכלל הצלבני אומר: "מבצר הרוס הוא מבצר בנוי למחצה"). יתרון נוסף היה טמון בבאר שנמצאה בתחום המבצר. הבאר נודעה מאוחר יותר בשם "ביר אל-קלעה". כ-50 מטר ממערב לחומת המבצר הייתה באר נוספת שנקראה "ביר אל-חמאם". הצלבנים התחשבו גם בקרקעות הפוריות באזור בית גוברין, שכן הם הושיבו בסביבת מבצריהם אוכלוסייה מקומית שעידדה את האדמה.

בית גוברין נותרה בידי המסדר ההוספיטאלרי עד ספטמבר 1187. כארבעה חודשים לאחר המפלה הניצחת שספגו מידי צלאח א-דין בקרני חטיין נטשו האבירים את המבצר ללא קרב.

התקופות האיובית והממלוכית

לאחר שהצלבנים נטשו את המבצר, שלטו בבית גוברין, כמו בארץ ישראל כולה, המוסלמים האיוביים. על פי המקורות הכתובים, בית גוברין נמסרה לצלבנים למשך שלוש שנים (1241-1244) בהסכם שלום שנחתם בין ריצ'רד מקורנוול לסולטן האיובי אל-מלך צאלח איוב, שליט מצרים. ריצ'רד מקורנוול ניצל סכסוכים פנימיים בממלכה האיובית כדי לזכות בשטחים בדרומה של הארץ. בשנת 1244, בעקבות קרב ח'ירביה (כרמיה של ימינו), שבו הנחילו האיובים מקהיר מפלה לממלכת ירושלים הצלבנית, חדלו הצלבנים להגן על גבולותיהם ונטשו את בית גוברין.

בתקופה האיובית ובתקופה הממלוכית שבאה אחריה המשיכו תושבי האזור להשתמש בחללים של המבצר ואף הפכו את הסיטראה הצפונית של הכנסייה למסגד.

התקופה העות'מאנית וימי המנדט

בתקופה העות'מאנית נבנה על חורבות המבנים העתיקים הכפר בית ג'וברין. המבנים הציבוריים הקדומים קרסו והתמלאו בשכבה עבה של הריסות שהכילה אדמה, חומרי בנייה וממצאים רבים. בתקופת המנדט סללו הבריטים את התוואי של כביש 35 של ימינו, ולשם כך מילאו בעפר את החפיר הצלבני שלמרגלות החומה הדרומית.

מדינת ישראל

במלחמת העצמאות השתלט הצבא המצרי על בניין המשטרה הבריטי (גבעה מערבית לקיבוץ, כיום בסיס מג"ב). צה"ל כבש את בית גוברין ב-23 באוקטובר 1948, במסגרת מבצע "יואב". בשנת 1949 עלה על הקרקע קיבוץ בית גוברין והתיישב מצפון לנחל גוברין.

תחנה 2

החומות הרומיות

נעצור ליד הגשרון המוליך ליציג האמפיתאטרון.

העיר הרומית אלוותרופוליס השתרעה על פני כ-600 דונם. החפירות שנערכו ב"עיר הצפונית", חשפו שטח בן כ-25 דונם, כלומר, כ-4 אחוזים בלבד מכלל שטח העיר הרומית. אנו נמצאים סמוך לפינה הצפונית-מערבית של העיר. כאן, על קרקע בתולה, נבנו בראשית המאה ה-3 מבני הציבור של העיר. אזור המגורים של העיר שכן במקום שבו נמצאת כיום ח'ירבת מִקְרָקֶשׁ, מעבר לכביש 35. הגשרון המודרני, המוליך ליציעי העץ הבנויים באמפיתאטרון, נשען על החומה של העיר הרומית. מכאן ניתן לעקוב אחר חלק מהחומה המערבית. מבט צפונה מגלה את מגדל הפינה הצפוני-מערבי של העיר (החומה הצפונית עוברת סמוך לגדת נחל גוברין, המציין גם את גבולה הצפוני של העיר). מבט מזרחה מגלה מגדל נוסף הבולט מהחומה. במקומות אחדים החומה השתמרה לגובה של יותר מ-4 מטרים. הימצאותה של חומה בעיר מן התקופה הרומית אינה דבר מובן מאליה, שכן בתקופה הזו הערים חשו ביטחון ולא היו מוקפות חומה. זהו המקום להתבונן בקיר החיצוני של האמפיתאטרון. הקיר נבנה אבני גזית בשיטת אופוס קוודרטום (opus quadratum). בשיטה זו מניחים אבני בנייה מלבניים לאורך ולרוחב לסירוגין (ראש פתין) כדי ליצור מבנה יציב.

תחנה 3

ראש יציע האמפיתאטרון

זהירות! גרם מדרגות תלול מטפס לראש היציע וכדאי להזהיר מראש את המתקשים בהליכה. מכל מקום, כדאי לטפס לשם כדי לקבל תצפית מרהיבה על האמפיתאטרון ועל המשך הסיור.

גילוי האמפיתאטרון

דבר קיומו של האמפיתאטרון התגלה בשנת 1981 באקראי. כמה חברים סקרנים מקיבוץ בית גוברין גילו קמרון תת-קרקעי. הם קראו לפרופ' עמוס קלונר וזה הציץ והבין מיד שזהו אמפיתאטרון. המבנה הענק היה קבור כולו בעפר. החפירות במקום הסתיימו בשנת 1995 וחשפו את האמפיתאטרון כמעט בשלמותו. זהו ממצא ארכיטקטוני וארכיאולוגי יחיד מסוגו בלבנט. מבנים רומיים אחרים, שתפקדו כאמפיתאטראות, כגון אלה שבבית שאן, בגרש, בשכם ובקיסריה, שימשו לפני כן כהיפודרומים, כלומר, מבנים שנועדו למירוצי מרכבות.

מהו אמפיתאטרון

המונח אמפיתאטרון הוא צירוף של שתי מילים שמקורן יווני: אמפי - משני הצדדים, מסביב; תאטרון - מקום לצפייה. משמעות המונח היא, אם כן, מקום צפייה הבנוי מסביב לזירה (ARENA). האמפיתאטרון שימש לתחרויות לחימה של גלדיאטורים ושל בני אדם בחיות פרא, לתהלוכות, לאימונים צבאיים ולמופעי ראווה. זהו מבנה המסמל יותר מכול את התרבות הרומית, שכן היוונים לפנייהם לא התענגו על מופעים מהסוג הזה וגם הנצרות, שבאה אחרי הרומאים, לא ראתה צורת בילוי זו בעין יפה וחיסלה אותה כליל. מראש היציע נראה האמפיתאטרון כמבנה סגלגל (אליפטי). ממדיו הם 71x56 מ'. ביציע המקורי (CAVEA) היו בין 9 ל-11 שורות ויכלו לשבת בו כ-3,500 צופים. ארבעה פתחי כניסה מקומרים לקהל (VOMITORIA) הכניסו את הציבור אל מושביהם. כיוונו של הציר הארוך של המבנה הוא צפון-דרום. בכל צד היה שער מפואר, אך השערים קרסו ורק פתחיהם נמצאים איתנו כיום.

מהשערים ניתן היה להיכנס למסדרון השירות שעבר מתחת ליציע. נודע להם גם תפקיד סמלי. השער הדרומי, שפנה אל העיר, שימש ככניסה הראשית. הוא כונה שער הניצחון (PORTA TRIUMPHALIS). המשחקים שימשו לא פעם עילה למפגני ראווה לשליטים, ותהלוכות הניצחון נכנסו לזירה דרך השער הזה. היציאה מהשער הצפוני (PORTA LIBITINESIS) – שער

המתים), לעומת זאת, היתה הרבה פחות נעימה שכן הוא שימש לפינוי גופות ההרוגים. המושבים המקוריים של היציע נעלמו כולם. פירוק מושבי האבן החל כנראה כבר בתקופה הביזנטית והושלם בתקופה הצלבנית. מושבים רבים של האמפיתאטרון פזורים באתר כחומר בנייה של מבנים שנבנו אחרי התקופה הרומית. חדי עין יוכלו לזהות את תשתית המושבים באגף המזרחי של האמפיתאטרון. ממול ליציע שלנו נראה יציע הכבוד המקורי, בצד הדרומי של האמפיתאטרון ובשורה הראשונה מעל לזירה. היציע ממוקם כך שהשמש מאירה מאחוריו ואינה מסנוורת את יושביו. האמפיתאטרון מילא את ייעודו לפחות 150 שנה, כנראה עד רעש האדמה הגדול של שנת 363 לסה"נ, או אולי מעט אחר כך.

תחנה 4

מסדרון השירות

מסדרון השירות המקומר (AMBULACARUM) שימש תשתית ליציע ואזור שירות לזירה. המונח הלטיני נגזר מהמילה AMBULARE, שפירושה – לצעוד. ניתן לגשת אליו מהמישור המשופע היורד לזירה ליד הגשרון שבו עלינו ליציע. המסדרון נחפר כולו ואנו נצעד בו סביב-סביב.

במסדרון היו 10 פתחים מלבניים שהוליכו אל הזירה, שלושה פתחים שהוליכו החוצה ושני פתחים נוספים שהוליכו אל המושבים. בשלב מאוחר כלשהו נפרצו חלונות מלבניים קטנים בקיר החיצוני של האמפיתאטרון.

המסדרון בנוי לעתים משני קמרונות, זה מעל זה, מצב המעיד שהוא נבנה בשני שלבים. ייתכן שמסדרון השירות תוכנן להיות נמוך יותר ובעל קמרון צדדי נוסף, אך בשלב כלשהו הוחלט להפוך אותו למסדרון גבוה, דבר שהקטין את ממדי היציע שמעליו.

שפלת יהודה בנויה סלעי קירטון לבנים ורכים, המצופים בקרום סלע קשה יותר שעוביו מגיע עד כשני מטרים. קרום זה מכונה נארי. בוני העיר הרומית ידעו להבדיל היטב בין סוגי הסלע האלה. הם השתמשו בסלעי הקירטון לבניית המבנים התת-קרקעיים, בעוד שלבניית האמפיתאטרון ומבנים על-קרקעיים אחרים השתמשו בנארי, העמיד יותר.

מסדרון השירות חוצה את הפתח הדרומי של האמפיתאטרון (PORTA LIBITINESIS) וממשיך הלאה, אל מקדש קטן שפעל בתוכו.

תחנה 5

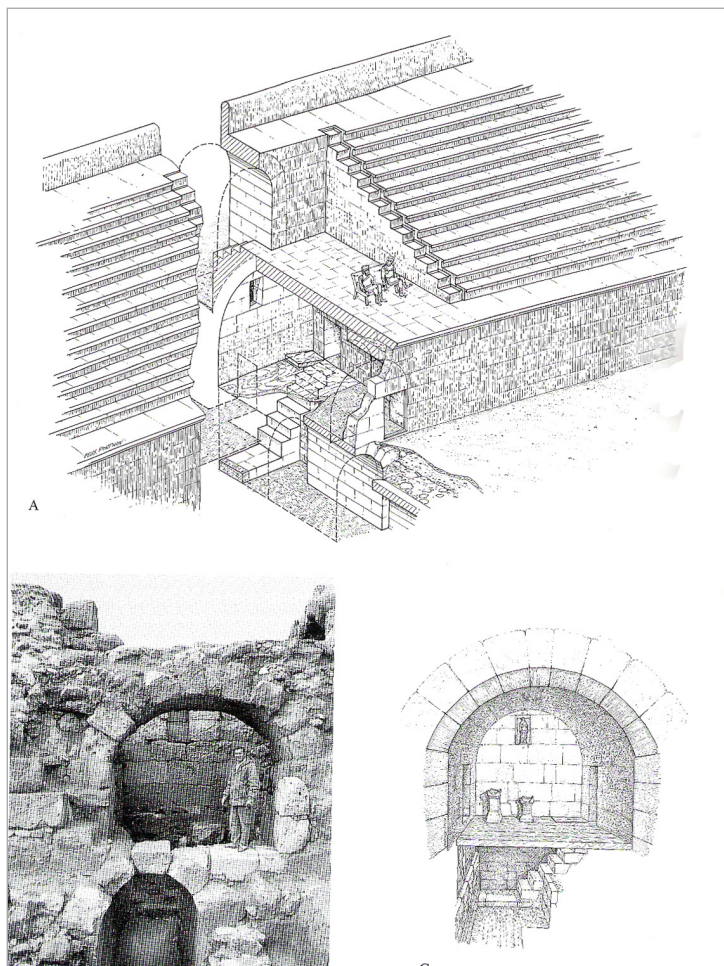
המקדש הקטן

חדרון קטן, שמידותיו (3.8x3.2 מ'), זוהה על ידי החופרים כחדר הפולחן (SACELLUM) של האמפיתאטרון. בתא שמתחת לחדרון נמצאו שני מזבחות קטורת רומיים, כמאה נרות חרס שלמים ושברים של כמאה נרות נוספים. בקיר החדרון נמצאת גומחה מלבנית, שנועדה מן הסתם לפסל. קירות המקדש הקטן כוסו בשכבת טיח. גרם מדרגות תת-קרקעי ומנהרה קצרה מובילים אל הגלריות שהיו מתחת לזירה. מהגלריות האלה יצאו הגלדיאטורים ובעלי החיים לזירה. הממצאים והקשר הישיר לגלריות, רומזים שהמקדש הקטן נועד לשמש מקום פולחן לאנשים שהשתתפו בתחרויות.

הנרות שהתגלו מעוטרים ברובם בדמויות בעלי חיים ופרחים. שניים מהם עוטרו במנורות של שבעה קנים. האם הם שימשו גלדיאטורים יהודים? ייתכן בהחלט. במערת קבורה משפחתית מהתקופה הרומית, שהתגלתה מדרום לתל עיטון שבשפלת יהודה, התגלו חרותות סלע המתארות גלדיאטורים עם נשקם. שמות הנקברים מעידים על מוצאם היהודי. אנו מוצאים עדויות להשתתפות גלדיאטורים בתחרויות גם בתלמוד. מסופר שם שהאמורא ריש לקיש מכר עצמו בצעירותו והיה ללודר. מי יודע? אולי אחת המנורות שנמצאו באמפיתאטרון של בית גוברין הייתה שלו?

מזבח אחד מתוך השניים שנמצאו נשא כתובת יוונית מעניינת. זה תרגומה (תרגום: לאה די סוגני): "במזל טוב: להצלתו (של) קומודוס האדון, לאל (זאוס) הליופוליטס, אלק[יאס?] (הקדיש)". נראה כי האדון קומודוס, שאותו אלקיאס הקדיש לו את המזבח, אינו אלא הקיסר הרומי קומודוס (שלט בשנים 180-192). קומודוס הוא אחד המועמדים לתואר המפוקפק "הקיסר הגרוע בתולדות רומא". הוא העריץ קרבות גלדיאטורים ואף השתתף בקרבות בעצמו, אם כי דאג מראש שיריבו חסרי המזל יצוידו בנשק מעץ ויילחמו ללא שריון. למרות זאת, הקיסר מצא את מותו בזירה. קושרים שקשרו נגד קומודוס שיגרו לזירה יריב ראוי שחנק את הקיסר למוות.

האל זאוס-הליופוליטס (ZEUS-HELIOPOLOTES), המצוין במזבח, הוא הכלאה של זאוס עם אל הסערה של הפנתיאון הסורי. פולחנו היה מקובל מאוד ברחבי ארץ ישראל הרומית ודמותו מופיעה על מטבעות שהוטבעו באלוותרופוליס.

מבנה האמפיתאטרון והגלריות שמתחת לזירה
איור המחשה

חדר הפולחן (SACELLUM)
איור המחשה

תחנה 6

הזירה (ארנה)

במרכז האמפיתאטרון נמצאת הזירה (ARENA). זה המקום שבו התרחשו קרבות הגלדיאטורים, מחזות ציד, מאבקי אדם בטורפים ושאר אירועי הבידור שאנשי התקופה הרומית נהנו לצפות בהם. המונח "ארנה" נגזר מהמילה הלטינית ARENA, שפירושו חול דק שבו ריפדו את הזירה כדי לספוג את דם הנפגעים בקרבות.

אורכה של הזירה 56 מטר ורוחבה 41 מטר. היא מוקפת קיר אבן שגובהו 3.9 מטר. הקיר מנע מפגש בלתי רצוי בין חיות הטרף שהתרוצצו בזירה ויושבי היציעים. טיח צבוע (פרסקו) כיסה בעבר את הקיר ועתה נותרו ממנו רק כמה כתמים. אחד מהם נמצא מעט מצפון לפתח הדרומי, בגובה כ-3 מטר מהקרקע.

האמפיתאטרון של בית גוברין מתפאר בעוד ממצא נדיר. זהו המקום היחיד בישראל שבו התגלה בסטריום (BESTARIUM) - מכלאה לחיות טרף. מתחת למשטח הזירה נחשפו קמרונות תת-קרקעיים, הבנויים משתי גלריות ארוכות שעוברות בציר האורך הראשי של האמפיתאטרון מצפון לדרום (31 מ') ובציר המשני ממזרח למערב (39 מ'). שתי המנהרות מצטלבות במרכז הזירה ויוצרות חלל ריבועי (5.9 x 5.9 מ'). קירות וקשתות יצרו חדרים קטנים בפינות החלל וגם תמכו ברצפת עץ שעליה רבץ משטח הזירה. לקול הקהל המריע טיפסו חיות הטרף והגלדיאטורים בכבשי עץ אל הזירה, מי לחיים ומי למוות. הגלריות של הציר המשני התחברו למקדש הקטן (SACELLUM) שמתחת ליציע המערבי, שבו ביקרנו קודם (תחנה 5). נראה כי תפילה לפני הקרב הייתה דבר בעתו.

באזור המרכזי של המערכת התת-קרקעית נמצאו יותר מ-650 מטבעות ברונזה משלהי המאה ה-4. בחפירות התגלו בזירה גם 12 עמודים עגולים מאבן גיר, בגובה 1.7 מטר ובמרחק 3.3 מטר מקיר הזירה וזה מזה. העמודים והריצוף מתוארכים לתקופה הביזנטית. נראה כי הזירה שינתה את ייעודה והאמפיתאטרון הותאם למלא תפקוד ציבורי חדש, קרוב לוודאי שוק עירוני. החנויות שכנו מן הסתם בצל מסדרון השירות.

בימי הביניים שימש האמפיתאטרון בעיקר כאורווה, אך גם לשימושים תעשייתיים. בתקופה העות'מאנית האמפיתאטרון ננטש וחללו התמלא בעפר ובאשפה.

צפון

תחנה 7

מגדל וחומה צלבניים

זהירות! אין להתקרב יתר על המידה לחומה, שכן חלק זה של האתר אינו מוסדר. ניתן להצביע על החומה ועל המגדל שבה מהשביל המוליך לכנסייה.

המבצר הצלבני היה קטן בהרבה מהעיר הרומית, אבל תכנונו הושפע מאוד ממבני העיר. המבצר השתרע על פני כ-25 דונם. בצפונו ובמערבו השתמשו הצלבנים, ללא רגשי אשמה, בחלקים מהחומות של העיר הקדומה, שהתאימו לגודל המבצר שלהם.

בשלב הראשון המבצר נבנה כריבוע שכלל מצודה פנימית וחומה היקפית. המבצר נבנה בחיפזון, באבנים קדומות שנלקטו מכל הבא ליד. ניתן לזהות את הבנייה של שלב זה באי התאמה שקיימת בין אבני הבניין. כדי לחפות על כך נסתמו המרווחים בין האבנים בטיט. קירות החומות של שלב זה אנכיים, ללא שיפועים, ורוחבם עומד על כ-2 עד 2.5 מטרים. השביל עובר ליד הפינה הדרומית-מערבית של החומה, שם ניצב מגדל חצי מתומן. כאן פונה החומה מזרחה. לצד המגדל נחשפו שרידי שער בנוי, שממנו שרדו שקע ציר הדלת ומסילות שבכת הברזל.

ההוספיטלרים שיפרו ושכללו את המבצר. הם יצרו מערך ביצורים חזק, שכלל שלוש רצועות הגנה חיצוניות: חפיר, חומה חיצונית וחומה פנימית. החומה המערבית הפנימית מקבילה לכביש 35. היא בנויה בשיפוע ונמצאת בחלקה בתוואי המתאר של רחוב הדקומנס הרומי, שעבר למרגלותיה. המגדלים של החומה ההוספיטלרית תוכננו תוך התחשבות במגדלים של השלב הראשון של החומה הצלבנית. הם נבנו ביניהם והגדילו בכך את כוח האש של החומה.

תחנה 8

הכנסייה הצלבנית

הכנסייה נבנתה בצמידות לקיר הדרומי של המצודה הפנימית. זוהי בסליקה טיפוסית, הכוללת אולם תווך ושתי סיטראות. הכנסייה נבנתה מעט אחרי השלמת בניית המצודה. ניתן ללמוד על כך מהעובדה שלשם בניית הסיטראה הצפונית הרסו הבונים את מגדל הפינה הצפוני-מזרחי של המצודה. הכנסייה לא עברה שוחזרה. פריטים ארכיטקטוניים מעטים שנמצאו בשטח הועמדו מחדש.

פתח הכנסייה נמצא בפינתה הדרומית-מערבית ולא בציר האורך שלה כמקובל. הסיבה לכך היא שמאחורי הקיר המערבי של הכנסייה, שבו אמור היה להיות הפתח, נמצאים בורות מים גדולים מהתקופה הצלבנית, שנבנו אל תוך שרידי בנייה מהתקופה הרומית. שימו לב לקוריוז, שנמצא על בסיס העמוד שמשמאל לפתח הכנסייה. נראה כי מישוהו שרטט מעגל שגוי, שזכה מיד לתיקון.

לבניין הכנסייה השתמשו הצלבנים בעמודים, בכותרות, במרצפות ובכל פריט ארכיטקטוני קדום שיכלו לשים עליו את ידיהם. כמעט כל החלקים הם מהתקופה הרומית-ביזנטית. הכותרות אינן זהות זו לזו וכך גם העמודים. האומנות שבאולם התווך של הכנסייה מספרות את כל הסיפור. כאשר קוטר של עמוד קדום לא התאים לשילובו באומנה, ניסרו הבנאים והתאימו את העמוד לצורכיהם. פה ושם חסרו להם עמודים ובלית ברירה סיתתו עמודים שמחקים במראם את העמודים הקודמים. הסיתות הצלבני איכותי פחות מהסיתות הביזנטי והרומי.

הסיטראה הדרומית לא השתמרה. הסיטראה הצפונית השתמרה בצורה טובה יחסית, הן משום שהייתה צמודה לקיר הדרומי של המצודה הפנימית והן משום שבתקופה האיובית, בסוף המאה ה-12 ובמהלך המאה ה-13, שימשה גומחת התפילה הפונה למכה (מיח'ראב) ניכרת היטב בקיר הדרומי של הסיטראה.

הכנסייה גדולה מאוד, הרבה מעבר לצורכי האוכלוסייה שהתגוררה במבצר. יש להניח שהיא שימשה גם את תושבי הסביבה ואולי גם עולי רגל.

תופעה יוצאת דופן נחשפת באפסיס של הסיטראה הצפונית בדמותה של גומחה ובה פתח שדרכו זרמו מים. ייתכן שהמים האלה נחשבו קדושים ושימשו לצורכי פולחן. כדאי גם לשים לב לתווי הסתתים המעטרים את אבני הבנייה שסיתתו הצלבנים. החוקרים מצאו במבצר יותר מ-60 סוגים של תווי סתתים, המעידים מן הסתם על מספרן הרב של קבוצות העבודה.

תחנה 9

המצודה

מסלול הביקור יוצא מהפתח שבסיטראה הצפונית של הכנסייה ונכנס אל המבצר הפנימי - המצודה הצלבנית. שביל עץ חוצה את המצודה מדרום לצפון. אין לסטות ממנו בגלל בעיות בטיחות ולמען שמירה על הממצאים שבמקום.

השער הראשי למצודה נקבע בחומתה המערבית, בפתח בעל קשת שכיום הוא סגור. מי שנכנס מחוץ למבצר הצלבני, נאלץ לעבור שישה שערים עד שהגיע לפתח המצודה (ראו שרטוט). מסלול משונה וארוך זה נעשה מסיבות ביטחוניות. המצודה (וגם הכנסייה) בנויים על יסודות בית מרחץ רומי. שרידים משתי התקופות משמשים כאן בערבוביה. באתר נמצאים גם שרידים מימי שלטון הממלוכים ומהתקופה העות'מאנית. הבנייה הצלבנית פגעה והשחיתה את החלקים המזרחיים של בית המרחץ.

המצודה נבנתה כמבצר שיכול לעמוד בפני עצמו, במקרה של חדירה לביצורים החיצוניים. היא בנויה כמערך חדרים המקיף חצר פנימית. החלל הראשון שמקבל את פנינו הוא חדר האוכל של המבצר (REFECTORIUM). ניתן להבחין בשרידי 4 קמרונות הצמודים לקיר המצודה - שניים משמאל לנו, שלישי במקום שבו נמצא הפתח ורביעי מימין לנו. מולם, בקיר שכמעט ולא נותר ממנו שריד, היו 4 קמרונות תואמים.

על הארץ מונחים עמודי אבן שנחתכו לשניים ושימשו שולחנות. חדר האוכל הגדול מעיד שהמקום שימש גם מקום כינוס לאבירים. משמאל, צמוד לקיר המערבי של חדר האוכל, ניצבת במה מוגבהת מעט עם שולחן אבן, שנעשה מעמוד מנוסר. ייתכן שמקום זה נשמר לראש המסדר ההוספיטלרי. מבנה אבן עגול לידו שימש אגן מים.

בית המרחץ

שרידי בית המרחץ ניכרים בחלק המערבי של המצודה וממסלול הטיול ניתן רק להציץ בהם. מכל מקום, בית המרחץ של אלוותרופוליס הוא בית המרחץ האימפריאלי היחיד שהתגלה עד כה בישראל. הוא זכאי לתואר "אימפריאלי" לפחות משני טעמים: ראשית, הוא מחקה בתכניתו בתי מרחץ מרומא הבירה - בית המרחץ בנוי בצורה סימטרית משני צדי ציר ראשי; ושנית - גודלו העצום - בית המרחץ השתרע על כ-10 דונם.

הקיר המערבי של המצודה יושב על שורת חדרים ששירתו את בית המרחץ. שימו לב לקשת הכפולה שבקיר הדרומי של המצודה, מעבר לחדר האוכל. זה היה השער הדרומי של בית המרחץ. קשתות כפולות מהתקופה הרומית נדירות מאוד

בישראל. ניתן למצוא כמותן בבריכת הסטרוטיון שבירושלים (מתחת למנזר אחיות ציון), בפתחים קטנים באמפיתאטרון של בית שאן ובבית המרחץ הגדול של ג'רש שבירדן. אלה הן כל הקשתות הכפולות בלבנט ואילו בבית גוברין התגלו לא פחות מ-20 קשתות כפולות!

נמשיך לצעוד עד למדרגות היורדות לקמרונות. בפינה הצפונית-מערבית של המצודה התגלו שלושה תנורים שהכניסו את האוויר החם לחדרים החמים. לדעת החופרים, באזור הקיר הצפוני של המצודה היה אזור ההלבשה (AUSDITORIUM). בפינה הצפונית-מזרחית של המצודה, מימין לשביל המטיילים, נמצאו שרידי אולם ריבועי ששימש כבית השימוש (LATRINA). האסלות, שנעלמו מהמקום, היו צמודות לקירות והקיפו משטח ריבועי, מבלי שהייתה הפרדה בין המושבים. שרידי תעלה שהוליכה מים לשירות המשתמשים נראים היטב באתר.

תחנה 10

הקמרונות

התחנה האחרונה במסלול מורידה את המטייל בגרם מדרגות למערך קמרונות תת-קרקעיים מרשימים, שנבנו בתקופה הרומית. לבניית בית המרחץ נדרש משטח מפולס במדרון שירד לנחל גוברין. הקמרונות נועדו לשמש מסד להרחבת המפלס כדי ליצור את התשתית לשטח החסר. הקמרונות, הבנויים באיכות מעולה, נבנו בסביבות שנת 200 לסה"נ, בתקופתו של הקיסר סוורוס והם ניצבים כאן במתכונתם המקורית, ללא כל שיפוץ. גם כאן, במבנה התת-קרקעי, הקפידו הבנאים להשתמש באבני גזית מסותתות היטב. ניתן להבחין בסיתות השוליים העדין. הארכיאולוגים מכנים אותו "סיתות סוורי". ייתכן שהחלל שיצרו הקמרונות נוצל למחסנים, או לשימוש אחר, אך אין על כך מידע.

הקמרונות התת-קרקעיים הם תחנתנו האחרונה במסלול. מכאן יש לשוב בחזרה אל שער המתחם.

נספח והרחבות

יהודים בבית גוברין

העיר אלוותרופוליס נזכרת במקורות יהודיים בשם בית גוברין. גוברין היא הצורה הארמית של המילה גברים. מקור השם אינו ברור. בעיר היה לפחות בית כנסת אחד. כתובת הקדשה מבית הכנסת נמצאת במוזיאון רוקפלר בירושלים. יהודי העיר שכנו בסביבה נוכרית ומצב זה עורר שאלות בדבר מצוות התלויות בארץ. רבי יהודה הנשיא ביקש לעודד ישיבה של יהודים בבית גוברין ופטר אותם מחובת מעשרות: "רבי התיר בית שאן רבי התיר קיסרין רבי התיר בית גוברין" (ירושלמי דמאי פ"ב ה"א כב ע"ג).

בעיר ישבו חכמים ובהם רבי יונתן דבית גוברין ורבי יהודה בן יעקב מבית גוברין. רבי יונתן, שחי במחצית השנייה של המאה ה-3, הלך בעקבות רבי יהודה הנשיא שהעדיף כי הציבור ידבר עברית. "אמר רבי יונתן דבית גוברין: ארבעה לשונות נאים שישתמש בהן העולם ואלו הן: לעז [יוונית] לזמר; רומי לקרב; סורסי [ארמית] לאיליאי [לקינה]; עברי לדיבור" (ירושלמי, מגילה פ"א, ע"א כ"ב, טור 748).

חידת קיר האמפיתאטרון (תחנה 2)

הקיר החיצוני של האמפיתאטרון מציב חידה בלתי פתורה. חלק מהאבנים הבונות אותו, ללא סדר והיגיון ברורים, אינן מסותתות בקו המיתאר של הקיר אלא בולטות ממנו. לעתים האבנים ערוכות בקבוצות של שתיים ושלוש יחד. עד כה לא נמצא הסבר מניח את הדעת להימצאותן של אבנים בולטות אלה, וזה הזמן לאתגר את המבקרים ולבקש מהם הצעות לפתרון החידה. הסברים אפשריים, אם כי דחוקים מעט הם: 1. עניין אסתטי. 2. עבודת הבנייה לא הושלמה. 3. ייתכן שהשאירו את האבנים לקראת תוספת בנייה. אגב, במקום שבו קיר האמפיתאטרון קרוב מאוד וכמעט ונושק לחומת העיר, אין אבנים בולטות.

החיים בזירה

הלוחמים בזירה, הגלדיאטורים, הוא הכינוי של הלוחמים בעולם הרומי הקדום שסיפקו להמון בידור באמפיתאטראות. מקור השם גלדיאטור הוא במילה "גלאדיוס" – חרב בלטינית. מופעי הבידור כללו קרבות בין גלדיאטורים וקרבות עם בעלי חיים מסוכנים. על פי רוב נבחרו למשימה המסוכנת הזו פושעים, שבויי מלחמה ואנשים שהתנדבו להילחם בזירה תמורת תשלום. תחרויות הלחימה נקראו בלטינית לודי (משחקים) ומכאן הכינוי החז"לי לגלדיאטורים – לודרים.

משחקי האמפתיאטראות התנהלו בעיקר בין המאה ה-1 לפסה"נ עד המאה ה-2 לסה"נ והם נפסקו בהדרגה עם עליית הנצרות. על הקרבות ניצח בדרך כלל שופט, בדומה לתחרויות אגרוף בימינו, שלעתים הפריד בין היריבים ואף העניק להם הפסקות למנוחה. בפסיפסים רומיים מתוארים שופטים אווזים במטות, שבהם נעזרו כנראה כדי להפריד בין הלוחמים. במהלך המשחק, שופטים הפעילו שיקול דעת ועל פי רצונם, הם יכלו לעצור את הקרב לחלוטין, או להשהות אותו על מנת לאפשר מנוחה ללוחמים וזמן התרעננות לקהל.

גלדיאטור שביקש להיכנע, הרים את אצבעו כהודעה לשופט להפסיק את הקרב. השופט פנה לעורך הקרבות כדי שזה יחליט על גורלו של המנוצח, וזה ידע בדרך כלל להחליט על פי מצב רוחו של הקהל.

על פי רוב, מי שנלחם היטב זכה להישאר בחיים, גם אם נוצח. במשך הזמן, עם התפתחות המשחקים, נמנעו מלהמית את המתחרים. הקיסר אוגוסטוס אסר על קרבות עד מוות, החלטה שכנראה שיקפה את הלך הרוח בציבור. אדרבא, סירובם של קליגולה וקלאודיוס לחון לוחמים מקובלים שהובסו, העלה את חמתם של תושבי רומא.

כשהתחרויות הלכו ונעשו מקובלות, גדל הביקוש לגלדיאטורים. שבויים שניחנו בחוסן גופני נשלחו לאימונים ואף לרומא. לעניים ולמי שלא היו אזרחים הציעו בתי הספר לגלדיאטורים מזון, דיור וסיכוי להתעשר.

שבויים מן השורה, כגון יהודים שנשבו במרד הגדול, עבריינים קשים ושאר אנשים שהגורל התאכזר אליהם (כוננו ווox), מצאו את עצמם בזירה בתחרויות נבזיות במיוחד, ללא סיכוי ממשי להינצל. קרב בין אדם מצויד בנשק שעניו מכוסות, כנגד אדם גלוי עיניים שידיו ריקות, הוא דוגמה לתחרות כזו. הקהל המשיך להשפיל אותם תוך כדי "עידודם" בעצות ובקריאות.

תחרויות באמפתיאטרון נמשכו שעות ארוכות ואף ימים ובמקרים רבים נועדו להעלות את המורל של העם. לעתים שולבו המשחקים בחגיגות ניצחון וכללו חלוקת מזון ומשקאות לציבור. היו שמימנו תחרויות כדי לקדם את עסקיהם, או לזכות בבחירות. הקרבות הפכו לעסק כלכלי, בדומה לכדורגל ולכדורסל בימינו.

כל קרב נמשך דקות אחדות. נערכו גם קרבות קבוצתיים. לוחמים אהודים קיבלו מלבד אות כף התמר גם כסף. הלחימה העניקה סיכוי לעבדים ולאסירים לזכות מחדש בחירותם, אם עורך הקרבות העניק להם חרב אימון או מוט מעץ. גלדיאטור מפורסם בשם פלאמה זכה בחירותו ארבע פעמים, אך העדיף להישאר בזירה. על מצבתו בסיציליה נכתב שחי 30 שנה, נלחם 34 פעמים, ניצח 21 פעמים, נלחם עד תיקו 9 פעמים והפסיד 4 פעמים. הוא בחר להישאר בזירה למען חברו לנשק.

בית המרחץ הרומי כמוסד חברתי

הרומאים האמינו שבריאות טובה באה מרחצה, אכילה נכונה, עיסויים ופעילות גופנית. מי שיכול היה להרשות זאת לעצמו, רחץ כמה פעמים בשבוע. אבל לרחצה היה גם ערך חברתי. במובנים רבים, בתי המרחץ הרומיים היו מעין מרכזים קהילתיים ואתרי בילוי.

קיסרים בנו לעתים בתי מרחץ גדולים כדי להאדיר את שמם ולהקים להם אנדרטאות שיעידו על נדיבות לבם. אדם בעל השפעה, שרצה לזכות בחסדיו של העם, ארגן יום כניסה חינם בשמו.

בילוי בבית המרחץ נמשך זמן רב. בבית מרחץ נפגשו חברים לארוחות ערב חגיגיות ומדינאים הלכו כדי לשכנע חברים להצטרף לסיעות שלהם. בבתי מרחץ גדולים היו ספריות, חדרים לקריאת שירה ומקומות לממכר מזון. בבתי מרחץ גדולים הוצבו הפסלים של מיטב האמנים. בית מרחץ היה אם כן, מלבד אתר רחצה, גם ספרייה, מסעדה ואפילו מוזיאון.

חידת הקשתות הכפולות

בפרק המצודה הזכרנו שהרומאים בנו בקשת כפולה רק לעתים רחוקות. בבית גוברין נמצאו כ-20 קשתות כפולות. זה המקום לאתגר את המטיילים בחידה נוספת: מדוע זה עשירה בית גוברין בקשתות כפולות רבות כל כך? והתשובה: חוקרי האתר סבורים שהסיבה לכך היא האיכות הירודה יחסית של חומר הבנייה הקיים בבית גוברין. נראה כי הבנאים חששו שאבני הנארי, שהן פריכות יחסית, לא יעמדו בעומס המשקל שהטילו עליהן ולכן בנו קשת על קשת ויצרו מבנה חזק יותר.

הקמרון

הרומאים היו הראשונים שעשו שימוש ארכיטקטוני נרחב בקשתות ובקמרונות. בעזרת הישג הנדסי זה, הפחיתו הרומאים את תלותם בטופוגרפיה. היוונים הזדקקו למדרונות טבעיים כדי לבנות יציעים לתאטרונים שלהם. הרומאים, לעומת זאת, ידעו להשעין את יציעי התאטרונים שלהם על קמרונות ובנו אותם בכל מקום שרצו בכך.

משחק הטחנה

בחדר האוכל שבמבצר הפנימי (תחנה 9) התגלה לוח משחק שנחקק על אחד משולחנות האבן שנעשו מעמודים מנוסרים.

משחק הטחנה

זהו משחק אסטרטגיה שכמוהו התגלו בחפירות בציפורי, בכנסיות ימי הביניים במערב אירופה ובאנגליה ואף במצרים הקדומה. נראה כי ויליאם שייקספיר הזכיר משחק זה במחזהו חלום ליל קיץ. המשחק, המיועד לשני מתמודדים, נקרא באנגלית NINE MEN MORRICE, אולי על שם "מוריס" - ריקוד מקובל במאה ה-15. הרקדנים נעו על משטח הריקודים באופן שמזכיר תנועת אבן על לוח המשחק. המשחק מוכר בשמות נוספים כגון MIL, MERELS, MULINO. כל אלה הם כנראה נגזרות של המילה הלטינית MILL, שפירושה חייל. המשחק זכה בעברית לשם "טחנות". בדרך כלל מייצגות אבנים לבנות ושחורות את המחנות הלוחמים. רועים פחות ברחבים השתמשו בשעת הדחק בגללים של עזים וכבשים.

כלים

- לוח משחק ובו 3 ריבועים משולבים זה בזה. ארבעה קווים חוצים את צלעות הריבועים במרכזיהם.
- תשעה "חיילים" לבנים.
- תשעה "חיילים" שחורים.

מטרת המשחק

ללכוד 7 מתוך 9 החיילים של היריב, או לא לאפשר להם לנוע על הלוח.

חוקים ומהלך המשחק

שלב א'

כל משתתף מניח בתורו חייל, אחד לכל מהלך, עד שכל תשעת חייליו מוצבים על הלוח. יש להציב את החיילים בנקודת מפגש ריקה המחברת את הקווים. ניתן להניח חייל רק על נקודה ריקה. כל משתתף מנסה ליצור רצף של שלושה חיילים שלו בקו אחד – טחנה. השלמת טחנת מעניקה את הזכות להסיר חייל יריב מהלוח.

שלב ב'

לאחר הנחת כל החיילים מוזז כל מתמודד בתורו חייל אחד בלוח מנקודה אחת לנקודה סמוכה. אין לדלג על נקודות. מטרת ההתקדמות היא יצירת רצף חדש של שלושה חיילים, המעניקה זכות להסרת חייל יריב. מפסיד זה שאינו יכול לזוז או שנותר עם 2 חיילים בלבד.

גיוון

ניתן לגוון ולסבך קצת יותר את המשחק אם קובעים חוק האוסר על הסרת חייל יריב שנמצא בתוך טחנה (כחלק מרצף של שלושה חיילים).

ביבליוגרפיה נבחרת

- אורמן ד' תשמ"ח. בית גוברין - לתולדותיה של עיר מעורבת בתקופת המשנה והתלמוד. בתוך: אורמן ד'. ושטרן א' (עורכים). אדם וסביבה בדרום השפלה. עמ' 151-162. ת"א.
- כהן מ' 1997. בית המרחץ הרומי בבית גוברין / אלבתרופוליס. עבודת גמר במסגרת לימודי התואר השני. אוניברסיטת בר אילן, רמת גן.
- כהן מ' 2002. בית המרחץ מהתקופה הרומית בבית גוברין. בתוך: אשל י' (עורך), מחקרי יהודה ושומרון. קובץ י"א. תשס"ב. עמ' 233 – 239. אריאל.
- כהן מ' 2004. הכנסיה הצלבנית בבית גוברין. בתוך: אשל י' (עורך), מחקרי יהודה ושומרון. דברי קובץ יג' תשס"ד. עמ' 213 – 220. אריאל.
- כהן מ' 2013, מבצר בית גוברין: חידוש בביצור בתקופה הצלבנית. בתוך: זיסו ב' (עורך), תשע"ג, ירושלים וארץ ישראל, כתב עת ללימודי ארץ ישראל וארכיאולוגיה 8-9.
- קלונר ע' 1985. האמפיתיאטרון של בית גוברין/ אלויתרופוליס. קדמוניות י"ח 1 – 2 (69 – 70), עמ' 38-43.
- קלונר ע' 1985. כתובות יהודיות חדשות מן "הדרום", קדמוניות י"ט (71 – 72): 96 – 100.
- קלונר ע' וכהן מ' 2000. בית גוברין הצלבנית. קדמוניות ל"ג (109), עמ' 32 – 39.
- קלונר ע', הובש א' וכהן מ'. 2007. האמפיתיאטרון הרומי בבית גוברין. קדמוניות 133 עמ' 48-57.
- BROOK S. 1977.** JERUSALEM ON THE A LETTER ATTRIBUTED TO CYRIL OF REBUILDING OF THE TEMPLE. *BULLETIN OF THE SCHOOL OF ORIENTAL AND AFRICAN STUDIES* 40, 1977:267-286.
- COHEN M, 2004.** THE FORTIFICATION OF THE FORTRESS OF GYBELIN. IN: NICOLAS FAUCHERRE , JEAN MESQUE ET NICOLAS PROUTEAU (ED): *LA FORTIFICATION AU TEMPS DES CROISADES. UNIVERSITE DE RENNES.* PP. 67-76.
- FRIEDLANDER L. 1921.** DARSTELLUNG AUS DER SITTENGESCHICHTE ROMS. LEIPZIG.
- GOLVIN J. 1988.** L'AMPHITHEATRE ROMAIN. PARIS.
- KLONER A. 1985.** THE ROMAN AMPHITHEATER AT BET GUVIRIN, 38:15-24 IEJ
- KLONER A. 1993.** BET GUVIRIN AMPHITHEATER. *NEAEHAL* 1:195-201.
- KLONER A. 1999.** THE CITY OF ELEUTHEROPOLIS. IN PICCIRILLO M. AND ALLIATA E. (EDS). *THE MADABA MAP CENTENARY, JERUSALEM: 244 – 246.*
- KLONER A. AND HUBSCH A. 1996.** THE ROMAN AMPHITHEATER OF BETH GUVIRIN. *'ATIQT XXX, PP. 85 – 106.*
- ROBERT L. 1940.** *LES GLADIATEURS DANS L' ORIENT GREC.* PARIS.

